

2980-2806

Dorlion Journal

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Vol./Cilt: 2 / Issue/Sayı: 2, December/Aralık 2024, pp./ss. 408-430.

Dinî Yönelim Biçimlerinin Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile İlişkisi: Hatay İli Din Görevlileri Örneği

*The Relationship Between Religious Orientation Types and the Big Five Personality Traits:
The Case of Religious Officials in Hatay Province*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14289881>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
12.11.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
06.12.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
31.12.2024

Dorlion Journal

Mehmet SAİN
ASBÜ İslami Araştırmalar Enstitüsü,
Ankara, TÜRKİYE.

mehmetsain56@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0001-9121-3770>

Prof. Dr. Asım YAPICI
ASBÜ İlahiyat Fakültesi,
Ankara, TÜRKİYE.

asim.yapici@asbu.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-7041-9064>

Bu makale ASBÜ İslami Araştırmalar Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Asım Yapıcı danışmanlığında yürütölen "Din Görevlilerinin Kişilik Özellikleri ile Affetme Eğilimleri Arasındaki İlişkide Dindarlık Biçimlerinin Aracı Rolü: Hatay İli Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Öz

Bu çalışma, din görevlilerinin dinî yönelim biçimleri ile kişilik özellikleri arasında nasıl bir ilişki olduğu sorusuna cevap aramaktadır. Nicel yöntemin kullanıldığı bu araştırmada ilişkisel tarama deseni tercih edilmiştir. Hatay ilinde görev yapan 524 din görevlisi, amaçlı örneklem olarak belirlenmiştir. "Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dinî Yönelim Ölçeği" ve "Hızlı Büyük Beşli Kişilik Ölçeği" ile toplanan veriler, betimsel istatistik ve pearson korelasyon ile çözümlenmiştir. Ulaşılan bulgulara göre içsel dinî yönelim; "uyumluluk", "sorumluluk" ve "deneyime açıklık" kişilik özellikleriyle anlamlı düzeyde pozitif ilişkilidir. Katı kuralcı/köktenci dinî yönelim; "uyumluluk" kişilik özelliği ile anlamlı düzeyde pozitif ilişkili çıkmıştır. Sorgulayıcı/arayışsal dinî yönelim ile "uyumluluk" ve "nevrotiklik" arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Anlaşılaacağı üzere içsel ve katı kuralcı dinî yönelim, olumlu kişilik özellikleriyle ilişkilirken sorgulayıcı dinî yönelim, bazı olumsuz kişilik özellikleriyle ilişkili çıkmıştır. Bulgular, dinî yönelim ve kişilik özelliklerinin karmaşık bir ilişkiye sahip olduğuna işaret etmektedir. Ancak elde edilen anlamlı ilişkiler, düşük seviyededir. Bu durum, dindarlık ile kişilik arasında kısmi bir ilişki olduğu, dahası mevcut bulgulardan hareketle dinî bir kişilik yapısından bahsetmenin pek mümkün görünmediği şeklinde yorumlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Dinî Yönelim, Beş Faktör Kişilik, Din Görevlisi

Abstract

This study aims to investigate the relationship between the religious orientation styles of religious officials and their personality traits. Using a quantitative research approach and a correlational survey design, data was collected from 524 religious officials serving in Hatay Province through purposive sampling. The "Revised Muslim Religious Orientation Scale" and the "Mini-Five Personality Inventory" were used to collect data, which was then analyzed using the Pearson correlation statistical technique. The findings revealed that "intrinsic religious orientation" was significantly positively correlated with agreeableness, conscientiousness, and openness to experience personality traits. "Strict conventional religious orientation" was significantly positively correlated with agreeableness. "Questioning

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Sain, Mehmet – Yapıcı, Asım. "Dinî Yönelim Biçimlerinin Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile İlişkisi: Hatay İli Din Görevlileri Örneği". Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD) 2/2 (Aralık 2024), 408-430. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14289881>

CC BY-NC 4.0 DEED

religious orientation" was found to have a significant negative correlation with agreeableness and neuroticism. While intrinsic and strict conventional religious orientations were associated with positive personality traits, questioning religious orientation was linked to some negative personality traits. The results indicate that religious orientation and personality traits have a complex relationship and that individual differences are significant. However, the significant relationships obtained are at a low level. This may be interpreted as indicating a partial relationship between religiosity and personality, and furthermore, that it does not seem very feasible to speak of a religious personality structure based on the current findings.

Keywords: Psychology of Religion, Religious Orientation, Five-Factor Personality, Religious Official

1. GİRİŞ

Din görevlilerinin yürüttükleri din hizmetlerine yönelik güçlü ve olumlu duygular geliştirebilmeleri; onların bilişsel ve duygusal yapıları, dinî yönelim biçimleri, kişilik özellikleri, görev anlayışları ve iletişim tarzlarıyla doğrudan ilişkilidir (Erdoğan, 2015). Bu nedenle bu çalışmanın amacı; din görevlisi olan müftü, vaiz, Kur'an kursu öğreticisi, imam-hatip, müezzin-kayyım ve diğer Diyanet İşleri Başkanlığı mensuplarının dinî yönelim biçimleri ile Beş Faktör Kişilik özellikleri arasında nasıl bir ilişki olduğunu araştırmaktan ibarettir.

Bireylerin dinî yönelimleri, onların davranışları hakkında önemli ipuçları verir (Allport - Ross, 1967; Donahue 1985a, 1985b; Herek,1987). Bu anlamda din görevlilerinin dinî yönelim biçimleriyle kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek hem bu meslek grubunda yer alan bireylerin psikolojik özelliklerini hem de hizmet kalitelerini anlamaya destek sağlayabilir. Zira din görevlileri toplumun hemen her kesiminden (kadın-erkek, çocuk-ergen, genç-yaşlı, değişik din ve mezhep mensubu) bireylerle iletişim ve etkileşim içindedir. Bilhassa çok kültürlü bir ortam olarak bilinen Hatay ve ilçelerinde din hizmetleri alanında görev yapanların kendileriyle ve sosyal çevreleriyle nasıl bir ilişki içinde olduklarının tespiti hem din psikolojisine hem de din eğitime katkı sağlayıcıdır. Din görevlilerinin dinî yönelim biçimleri üzerinden dindarlık tiplerinin belirlenmesi, dahası onları harekete geçiren bilişsel ve duygusal güdülerin tespit edilmesi dindarlık araştırmalarını genişletme ve derinleştirmeye zemin hazırlar. Benzer şekilde Beş Büyük Faktör üzerinden onların kişilik özelliklerini anlamaya çalışmak da dindarlık-kişilik ilişkisini sorgulayan literatüre katkı sağlayabilir. Hatta böyle bir çalışma, dindarlık-kişilik ilişkisinden öte "Kendine özgü dinî bir kişilikten söz edilebilir mi?" sorusunu öne çıkarabilir. Ek olarak, bu araştırmanın bulguları din hizmetlerinin kalitesini geliştirmeye yönelik çalışmalara ışık tutabilir. Bu da hem din görevlilerinin daha donanımlı olmasına hem de din hizmetlerinin daha kaliteli bir şekilde sunulmasına yönelik akademik program ve etkinliklerin bilimsel, verimli ve işlevsel bir şekilde yapılmasına destek verebilir.

Etik Beyan: Bu çalışma, tüm etik standartlara uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Makalede sunulan bilgi ve bulgular, dürüstlük ve şeffaflık ilkelerine uygun olarak yazıya geçirilmiştir. Yazarlar, araştırmanın her aşamasında bilimsel bütünlük ve objektiflikten ödün vermemiştir. Ayrıca, bu çalışmada kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıf verilmiştir.

Araştırmada veriler, anket tekniğine dayalı olarak toplandığı için etik kurul onayı alınmıştır. Etik kurul onayına ait bilgiler:

Kurul Adı	: T.C. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları ve Bilimsel Yayın Etik Kurulu
Karar Tarihi	: 2022
Belge Numarası	: 50727

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Farklı Dindarlık Tipleri Olarak Dinî Yönelim Biçimleri

Dinî yönelim araştırılırken “Birey, nasıl inanıyor? Hangi güdüler ya da faktörler bireyi bu inanca sevk ediyor?” gibi sorular öne çıkarken dindarlık araştırmalarında “Birey, dine ne ölçüde inanıyor? Dinî gerekliliklerin ne kadarını yerine getiriyor? Dine ne düzeyde bağlı?” gibi sorulara cevap aranmaktadır. Bununla birlikte dindarlık türleri ve tipleri söz konusu edilince hem dinî yaşayışın yoğunluğu ve şiddeti hem de bunları besleyen psikik ve psikososyal etkenlerin iç içe girdiği görülmektedir. Taklit, tahkik ve zevk dindarlıklarını bu çerçevede ele almak mümkündür. Keza geleneksel veya modern, kurumsal veya bireysel dindarlık biçimlerinde de aynı durum söz konusudur (Yapıcı, 2013). Görüleceği üzere “dinî yönelim” ve “dindarlık” kavramları birbirleriyle yakından ilişkilidir (Harlak - Eskin 2018, s. 25). Hatta zaman zaman bu iki kavram birbirlerinin yerine kullanılmıştır (Allport - Ross, 1967; Vergote, 1999; Erdoğan, 2014). Bu çalışmada da benzer bir tutum sergilenmiştir.

Gerek dinî yönelimi gerek dindarlığı belirleyen çok sayıda faktör vardır. Ancak bunlardan hangisinin başat olduğu konusunda araştırmacılar uzlaşa içinde değildir. Bununla birlikte pek çok araştırmacı Tanrı'ya yönelik sevgi ve korku duygularını bireysel dindarlığı belirleyen temel etkenler arasında saymaktadır (Armaner, 1967; Vergote, 1999; Subaşı, 2002). Buna göre dinî yönelim hem inanılan dinin bireysel yüzü hem de dine dönük tutumların göstergesi olarak değerlendirilebilir. Çünkü dinî yönelim ve dindarlık, bireyin inanıp bağlandığı dinî inanç sistemini algılama, yorumlama ve yapılandırmasıyla doğrudan ilişkilidir. Örneğin Glock (1982) dindarlığı inanılan dinin inanç, ahlak ve ritüellerinin hayata yansıyan tarafı olarak görmektedir. Roof, dindarlığı kişinin metafizik varlık/varlıklar ve kutsal değerler ile bağlantılı olarak gösterdiği içsel ve dışsal tüm davranışların örüntüsü şeklinde tanımlamaktadır. Yapıcı (2013) dinî yönelimi; bireyin kurumsal dini, içsel olarak yaşaması biçiminde ifade etmektedir. Allport (2004) ise “din duygusu” (religious sentiment) ile ilişkilendirdiği dinî yönelimi, önce “olgunlaşmış” ve “olgunlaşmamış” olarak tasnif etmiş; daha sonra dinî yönelim tarzlarını güdülenme tarzları üzerinden iç güdümlü ve dış güdümlü şeklinde birbirini dışlayan (dikotomik) ikili bir tiplere üzerinden kavramlaştırmıştır (Allport - Ross, 1967). Buna göre din ve dinî eylemlere dönük güdülemeleri ifade etmek için kullanılan dinî yönelim kavramı; bireyin dinî inancını, ritüellerini ve değerlerini duygu, biliş ve davranış şeklinde hayatına aksettirmesi ve yaşam tarzı haline getirmesi olarak tanımlanabilir.

Dinî yönelim ve dindarlığın öznel oluşu, dinî tecrübenin ziyadesiyle çeşitlilik gösterebileceği anlamına gelmektedir (Allport, 2004). Zira doğrudan kişinin öznel dindarlık algısı ile ilintili olan dinî yönelim olgusu bireyin bilişinde şekillenip tecrübeye dönüşmekte, daha sonra somutlaşarak inanan bireyin tutum ve davranışını etkilemektedir (Tokur, 2014; Kirman, 2004). Bu nedenle din psikolojisi araştırmalarında dinî yönelim olgusu, bireylerin dünya görüşleri ve sosyal ilişkilerinin bir parçası olarak ele alınmaktadır. Bu süreçte dinî yönelimin farklı tiplerinde ele alındığı görülmektedir (Çelik, 2003).

Allport ve Ross (1967) dinî yönelim boyutlarını içsel ve dışsal olmak üzere derinlemesine iki zıt kutba ayırmıştır:

İç güdümlü dinî yönelimde birey, dinî inanç ve uygulamalarını samimiyetle içselleştirir. Öyle ki dinî inançlar; hayatın amacı, anlamı ve temel güdüsü haline gelir (Allport - Ross, 1967). Neticede din, kişiliğin asli bir unsuruna dönüşür. Buna göre birey, temel ihtiyaçlarını karşılama dâhil pek çok hususta yaşamını inandığı dinin temel öğreti ve değerleriyle uyumlu hale getirmeye çalışır (Kayıklık, 2003). Bu nedenle içsel dinî yönelime sahip bireylerde ön yargı, ayrımcılık ve adaletsizlik gibi negatif özellikler yerine dinî referans eksenli iyi niyet, sevgi, saygı ve hoşgörü gibi özellikler öne çıkmaktadır (Allport - Ross 1967; Ayten, 2009; Yapıcı, 2013).

Dış güdümlü dinî yönelimde ise bireyin dinî inanç ve uygulamaları araçsallaştırması söz konusudur. Daha açık bir ifadeyle din olgusu, birey tarafından yeterince içselleşmediği için hayatının amacı değil dışsal güdüleyicisidir. Bu tür bireyler, kendi amaç, hedef ve çıkarları için dini bir araç olarak kullanmaya eğilimlidir. Bunlar, herhangi bir özveride bulunmaksızın dinden faydalanır (Allport - Ross, 1967). Bu nedenle iç güdümlü dindarlarda müşahede edilen olumlu özellikler dış güdümlü dindarlarda yeterince gözlenmez. Çünkü bu tipi temsil edenleri güdüleyen nedenler bireysel çıkarların korunması, ihtiyaçların karşılanması ve sosyal çevreye olumlu bir imaj verme kaygısıdır (Kayıklık, 2003). Nitekim yapılan araştırmalarda dış güdümlü dinî yönelim ile empati, hoşgörü, sorumluluk, affetme ve kendini gerçekleştirme arasında negatif; ön yargı, depresyon ve kaygı bozukluğu arasında ise pozitif ilişki tespit edilmiştir (Ayten, 2009; Yapıcı, 2013).

Bu ikili dinî yönelimin dışında kalan bireyler için Batson (1976) üçüncü tip olarak “sorgulama/arayış” (quest) dindarlığından bahsetmiştir. Dinin ve hayatın anlamının sorgulandığı bu yönelim biçimini “hakikat arayışı içinde olmak” şeklinde tanımlamak mümkündür. Sorgulayıcı/arayışsal dinî yönelimin belirgin özellikleri arasında dinî hakikatlere yönelik belirsizlik, kuşku ve tereddüt gelmektedir (Batson vd., 2017; Donahue - Nielsen, 2013; Loewenthal, 2017). Sorgulayıcı/arayışsal dindarlar, dinin varoluşsal sorulara verdiği mutlak ve nihai cevaplarla yüzleşme eğilimi gösterir. Dinî öğreti ve dogmaların sorgulanması ister istemez bireyin inancıyla ilgili yeni fikirlere ve deneyimlere açık olmasını beraberinde getirmektedir (Ercan, 2009).

Bazı araştırmacılar, dördüncü tip olarak “katı kuralcı/köktenci” (fundamentalist) dinî yönelimden bahsetmektedir. İnancın, temel dinî metinlerde belirtildiği gibi yaşanması arzusunda ısrarcı olan katı kuralcılar/köktenciler (McFarland, 1989; Altemeyer - Hunsberger 1992) dinî inanç ve uygulamaları aslına sadık kalarak tavizsiz bir biçimde yaşamaya gayret eder (Ercan, 2009). Bunlar, dinî konularda sabit fikirlidir. Gri tonları görmeden her şeyi siyah ve beyaz olarak ikili bir şekilde algılayıp yargılayan katı kuralcılara göre dinî öğretiler asla değişmez, değiştirilemez ve tartışılmaz gerçekler içermektedir. Bunlara göre dinî öğretilere sıkı sıkıya bağlanarak inançlarını yaşamaya çalışanlar Tanrı'nın en iyi kullarıdır (Altemeyer - Hunsberger, 1992). Görüleceği üzere bu yönelimin temelinde, inanılan dinin öğretisi ve kurallarının tartışmaya ve eleştiriye kapalı tutulması söz konusudur (Yapıcı, 2002). Buradan hareketle bireyin kutsal metin ya da objeye yönelik tutumunun o kişinin katı kuralcı mı yoksa sorgulayıcı mı olduğunu anlamaya zemin hazırladığı söylenebilir.

2.2. Büyük Beşli (Big Five) Kişilik Özellikleri

Kişilik (personality), genelde mizaç (temperament) ve karakter (character) olmak üzere iki temel boyut üzerinden izah edilir. “Mizaç” kalıtım ile “karakter” ise çevresel faktörlerle ilişkilidir. Buradan hareketle mizaç ile karakterin etkileşimiyle oluşan kişilik, kolay değişmeyen nitelikler bütünü olarak tarif edilebilir (Holm, 2004). Daha farklı tanımlar da mevcuttur: Örneğin Allport (1961) kişiliği, bireyin düşüncelerini ve davranışlarını belirleyen dinamik bir organizasyon olarak kavramlaştırmaktadır. İlgili literatürü özetleyen Burger'a (2006) göre kişilik, bireyin kendisinden kaynaklanan tutarlı davranış kalıplarıdır. Buna göre şu an ve şu ortamda dışa dönük bir yapı gösteren insanın bir başka zaman ve bağlamda da dışa dönük olması yani farklı şart ve ortamlarda genellikle aynı davranış kalıplarını göstermesi beklenir. Çünkü bireyin çevre ile ilişki kurmasını sağlayan kişilik yapısı, onun benzer durumlarda benzer tepkileri vermesini kolaylaştırır.

Kişiliği açıklayıcı çok sayıda kuram mevcuttur. Bunlar arasında klasik ve yeni psikanalitik kuramları vurgulamak gerekir. Bu bağlamda Freud, Adler, Jung, Fromm, Erikson ve Horney bilhassa dikkat çekicidir. Bununla birlikte gerek kişilik olgusunun kompleks bir yapıya sahip olması gerekse her bireyin kendine özgü kişilik özelliklerinin tek tek incelenmesinin zorluğu, araştırmacıları taksonomik bir gruplama yapmaya sevk etmiştir. Bu çerçevede geliştirilen kişilik özellikleri kuramı ya da ayırıcı özellik yaklaşımına göre insanlarda farklı durumlarda tutarlı davranışlar sergilemesini sağlayan kalıcı nitelikler mevcuttur. Allport, Murray ve Cattell bu yaklaşımın öncüleri kabul edilmektedir (Somer, 2001). Bununla birlikte ayırıcı özellik yaklaşımının bilhassa Eysenck'in üçlü modeliyle birlikte akademi dünyasında daha çok rağbet bulmaya başladığı görülmektedir. Günümüzde Büyük Beşli ve HEXACO gibi özellik faktör yaklaşımına dayalı kişilik modelleri oldukça revaçtadır.

1968'den 1980'lere kadar adeta bir nekahet dönemi yaşayan ayırıcı özellik yaklaşımı; 1985 yılında Costa ve McCrae'in (1991; 1992) “nevrotiklik”, “dışa dönüklük”, “deneyime

açıklık”, “uyumluluk” ve “sorumluluk” tan oluşan “Beş Faktör Kişilik Özelliği Envanteri”ni yayınlamasıyla birlikte yeniden ivme kazanmıştır.

“Nevrotiklik” (nörotizm); bireyin yaşadığı öfke, endişe, stres, bilinçsiz davranış, karamsarlık, alınganlık, kendini cezalandıran, heyecanlı, paranoya, anksiyete ve depresyon gibi negatif sıkıntılarının karşılığını ifade eder (Costa - McCrae, 1995). Nevrotik boyutta yüksek puan alan bireyler; kompleks duygularla daha çok mücadele etmek zorunda kaldıklarından dolayı obsesyonel düşünce, davranış ve hasmane tepki gibi negatif yüklü başa çıkma mekanizmalarına daha çok başvurur. Bu da bireyin olayları sağlıklı bir şekilde anlama, çözüm üretme ve doğru karar verebilme yetisine zarar verir (McCrae - Costa, 1991; 1997).

“Dışa dönüklük” özelliği sergileyen bireyler, neşeli ve aktiftirler. Monoton bir hayattan ziyade heyecan dolu bir yaşam peşindedirler. Bireyler arası iletişimleri güçlü olan bu kişiler, konuşkan ve sosyaldir. Bu nedenle kendilerini ifade etmede asla zorlanmazlar. Lider, güçlü ve cesur tavırlarıyla çevrelerine hâkim olmaktan hoşlanırlar (McCrae - Costa, 1991). Dışa dönük bireyler; iyimserlik başta olmak üzere olumlu duygularla vasıflanırken içe dönükler; kötümserlik, sıkılganlık, utangaçlık, içe kapanıklık ve sakinlik gibi olumsuz duygularla tanımlanmaktadır (Eysenck, 1965).

“Uyumluluk”, bir bireyin diğer bireylerle pozitif ilişkiler geliştirebilme yetisine sahip olmasıdır. Beş faktör kişilik özellikleri modelindeki bu boyut uysal, dost canlısı, uzlaşmaya açık, nezaket, güven, merhamet vb. özellikleri ifade eder. Bireyler arası uyumun niteliğini değerlendirmek amacıyla kullanılan bu temel faktörden yüksek puan alanlar; güvenilir, dürüst, iyi huylu, iyimser, nazik, saygılı, affedici empatik ve sempatik olarak betimlenir. Düşük puan alanlar ise intikamcı, kötümser, kıskanç, tartışmacı, merhametsiz, benmerkezci, güvensiz, asabi ve kaba olarak tasvir edilir (Costa - Mccrae, 1995).

“Sorumluluk” (öz denetimlilik), istenmeyen durumlarda sabırlı olma, hedonist arzuları öteleyebilme, duyarlı ve güvenilir davranışlar sergileyebilme ve ayrıntıyı gözden kaçırmamayı içermektedir. Buna göre sağduyulu, düzenli, özenli, planlı, pratik, güvenilir ve bir amaca yönelik olmak gibi özellikler öz denetimliliğin olumlu ve geliştirici yönlerine işaret etmektedir. Dürtü denetiminde güçlük çekme, reaksiyon gösterme, anlayışsız, umursamaz, ihmalkâr ve dikkatsiz olma gibi nitelikler ise öz denetimliliğin yetersizliğini gösterir (Costa - Mccrae, 1995).

“Deneyime açıklık”; özgün, liberal, yenilikçi, meraklı, özgüvenli, hayalperest, vizyoner, analitik ve esnek düşünceye sahip, değişim yanlısı, yenilikten korkmayan, sanat ve edebiyata duyarlı olma gibi entelektüel kişilik özelliklerini içerir (McCrae - Costa, 1992). Yapılan araştırmalar deneyime açık olmayan bireylerin değişim ve dönüşüme karşı dirençli, dar görüşlü ve tutucu olduğunu göstermiştir (Feist, 1998). Buna göre yenilikçi bilim adamları ve yaratıcı özellikli sanatçılarda deneyime açıklık boyutunun yüksek olduğu rahatlıkla söylenebilir.

2.3 Dinî Yönelim ve Kişilik Arasındaki İlişki

Din, insan yaşamının her safhasını farklı bir şekilde etkileyen ve kendi müntesiplerine birtakım sorumluluklar yükleyen önemli bir olgudur. Oluşan bu sorumluluk bilinci, kişiliğin ana iskeletini oluşturan yükümlülük, bilinçli bir benlik ve karakter yapısının oluşmasına zemin hazırlar. Zira Tanrı ile bağlantılı olarak hayatını sürdüren dindar bireyin dünyası, değerler üzerine kuruludur. Kutsal ile olan bireysel derinlikli ilişkiler ağı ise dinî kişiliğin temelini oluşturur. Bu da kişilikle harmanlanan inancın bireyin gündelik hayatında ve ilişkilerinde kendini göstermesiyle açığa çıkar (Yapıcı, 2003; Hökelekli, 1985; 2011). Ayrıca ferdin dinî davranış ve tutumlarındaki uyumun kişilik özelliklerini etkilemesi gibi kişilik özellikleri de dinî davranış ve tutumların şekillenmesine destek sağlar. Zira bireyin dinî yönelimi, onun kişilik yapısının elverdiği ölçü ve sınırlar çerçevesinde gelişme imkânı bulur (Uysal, 1996). Bireylerin duygu durumları ve karakterleri, inanç ve ibadet yönelimlerini belirler (Allport, 2004). Din ise bireye hem kendine özgü benlik hem de kimlik duygusu sunar. Dolayısıyla dinî yönelim ve kişilik arasında sıkı bir ilişkinin olduğu söylenebilir.

Bazı araştırmacılar bireyin karakter yapısının, yaşadığı toplumun manevi değerlerine göre şekillendiğini, dahası özümşenen dinî ritüellerin bireyin bilişsel ve duyuşsal yapısını biçimlendirdiğini yani dindarlık ile kişilik arasında doğal ilişki olduğunu vurgularken (Karaca, 2003; Yapıcı, 2003; Uysal, 2006) bazıları da sosyokültürel yapıyla harmanlanan dinin beraberinde getirdiği sosyopsikolojik şemaların bireyler arası ortak paydaların oluşmasına zemin hazırladığı bunun da kişilik ile din arasındaki doğal ilişkinin göstergesi olduğunun altını çizmiştir (Bahadır, 2002; Mehmedoğlu, 2004). Dinî yönelim ve kişilik arasındaki bu kompleks durum gerek yurtiçinde (Uysal, 1996; Kayıklık, 2000; Apaydın, 2001; Mehmedoğlu, 2004; Turan, 2009; Gürses, 2010; Ulu, 2018; Kartopu, 2013; Şentepe - Güven, 2015; Kalgı, 2020; Kalgı - Kayıklık, 2022) ve gerekse yurt dışında (Adorno vd., 1950; Wiebe - Fleck, 1980; Francis - Katz, 1992; Lewis, 1999; Saroglou, 2002; 2010; Emmons, 2014; Mijares - Espinosa, 2014) çok sayıda araştırmanın yapılmasına zemin hazırlamıştır.

“Dinî yönelim mi kişiliği yoksa kişilik mi dinî yönelimi etkilemektedir?” sorusu araştırmacılar tarafından hâlâ cevabı aranan sorulardan biri olmakla birlikte yapılan çalışmaların sonuçları göstermektedir ki dinî yönelim ile kişilik özellikleri arasında anlamlı ilişkiler mevcuttur (Ercan, 2009; Erdoğan, 2014; Saroglou, 2002; 2010; Williamson vd. 2010). Bununla birlikte yapılan bir kısım çalışmada ise kişiliğin dinî yönelimi farklı şekil ve boyutlarda etkilediği ya da etkileme potansiyeli taşıdığı ileri sürülmektedir. Dindarlık ile “uyumluluk” ve “sorumluluk” arasında genellikle pozitif; “nevrotiklik”, “dışa dönüklük” ve “deneyime açıklık” arasında ise çoğunlukla tutarsız (pozitif, negatif ve nötr) ilişkiler tespit edilmiştir (Emmons - Paloutzian, 2001; Saroglou, 2002; 2010). Dolayısıyla dinî yönelim ve kişilik arasındaki ilişkinin tek yönlü ve tek boyutlu olarak değil karşılıklı etkileşim içerisinde geliştiği ifade edilebilir.

3. ARAŞTIRMA VE YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

İlişkisel tarama metodu, iki veya daha fazla parametre arasındaki değişimin mevcudiyetini ve derecesini tespit etmeyi hedeflemektedir (Karasar, 2005). Bu araştırmanın metodu da korelasyonel tarama olan survey metodu olarak tasarlanmıştır.

Din görevlilerinin dinî yönelim ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkilerin araştırıldığı bu çalışmada dini yönelimin alt boyutları (içsel, dışsal, arayışsal/sorgulayıcı ve Katı kuralcı/köktenci) ile büyük beşli kişilik özellikleri (uyumluluk, sorumluluk, dışa dönüklük, nevroitiklik ve deneyime açıklık) arasındaki ilişkiye (pearson korelasyon) bakılmıştır.

3.2. Araştırmanın Problemi ve Hipotezler

Ampirik bir çalışma olarak tasarlanan bu araştırmanın konusu, Hatay ili örneklemini referans alınarak din görevlilerinin dinî yönelimleri ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkidir. Anılan çerçevede “Din görevlilerinin dinî yönelim biçimleri ile beş faktör kişilik özellikleri arasında ilişki var mıdır?” sorusu, araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu bağlamda ileri sürülen araştırma hipotezleri şu şekildedir:

H1: Din görevlilerinin içsel dinî yönelim düzeyleriyle “uyumluluk” (H1a) ve “sorumluluk” (H1b) kişilik özellikleri arasındaki pozitifken “nevroitiklik” (H1c) kişilik özelliği arasındaki ilişki negatiftir.

H2: Din görevlilerinin katı kuralcı/köktenci dinî yönelim düzeyleriyle “sorumluluk” (H2a), “uyumluluk” (H2b) ve “nevroitiklik” (H2c) kişilik özellikleri arasında pozitif; “deneyime açıklık” (H2d) kişilik özelliği arasında ise negatif bir ilişki vardır.

H3: Din görevlilerinin dışsal dinî yönelim düzeyiyle “dışa dönüklük” (H3a), “deneyime açıklık” (H3b) ve “nevroitiklik” (H3c) kişilik özellikleri arasındaki ilişki pozitifdir.

H4: Din görevlilerinin arayışsal/sorgulayıcı dinî yönelim düzeyiyle “deneyime açıklık” (H4a) kişilik özelliği pozitif; “nevroitiklik” (H4b) ve “uyumluluk” (H4c) kişilik özelliği ise negatif ilişkilidir.

3.3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Diyanet İşleri Başkanlığında çalışan din görevlileri oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise Hatay ilindeki din görevlileridir. Örneklem seçiminde “rastlantısal örnekleme” tekniği kullanılmıştır.

Hatay ilinde din görevlisi olarak çalışan yaklaşık 1700 kişiden 524’ü araştırmaya iştirak etmiştir. Bunların %73,5’i (n:385) erkek, %26,5’i (n:139) kadındır. Örneklem yaş aralığı 18-60’tır. Bunların %38’i 40-50 yaş, %29,4’ü 29-39 yaş, %17,4’ü 18-28 yaş, %15,3’ü 50-60 yaş kategorisindedir. Eğitim düzeyi açısından %41,4’ü ilahiyat ön lisans, %31,7’si ilahiyat fakültesi, %13,9’u İHL mezunudur. %13’ü ise ilahiyat dışında lisans ve ön lisans eğitimi almıştır. Medeni durum açısından %85,7’si (n: 449) evli, %13,2 (n:69) bekâr, %1,1’i (n:6) boşanmıştır. İfa ettikleri

görevler açısından %57,6'sı (n:302) imam-hatip, %26,3'ü (n:138) Kuran kursu öğreticisi, %7,1'i (n:37) müezzin-kayımdır. Geri kalan %9'luk kısım ise müftülük bünyesinde din hizmeti sunan diğer unvanlara aittir.

3.4. Veri Toplama Araçları

Veri toplama ve ölçme amacıyla anket tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada “Kişisel Bilgi Formu”, “Hızlı Büyük Beşli Kişilik Ölçeği” ve “Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dinî Yönelim Ölçeği” kullanılmıştır.

3.4.1. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formu ile araştırmaya katılan örneklem grubunun cinsiyet, yaş, öğrenim, medeni durum, unvan ve DİB'da çalışma süresi gibi sosyodemografik özelliklerini belirleme amaçlı sorulara yer verilmiştir.

3.4.2. Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dinî Yönelim Ölçeği (Mros-R)

Bu araştırmada Ercan (2009) tarafından geliştirilen 7'li likert tarzı 21 maddeden oluşan “Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dinî Yönelim Ölçeği” kullanılmıştır. Mezkûr ölçek; bireylerin dinî yönelim desenlerini, dinî anlamlandırma biçimlerini ve dine bakış perspektiflerini ölçmeyi hedeflemektedir. Ölçek; “içsel dinî yönelim”, “dışsal dinî yönelim”, “katı kuralcı/köktenci dinî yönelim” ve “sorgulayıcı/arayışsal dinî yönelim” şeklinde dört alt boyuttan oluşmaktadır. Harlak, Eskin ve Demirkıran (2008) tarafından üç boyutlu olarak (içsel, dışsal ve sorgulayıcı dinî yönelim) geliştirilen bu ölçeğe “katı kuralcı/köktenci dinî yönelim” alt boyutu Ercan (2009) tarafından ilave edilmiştir. Bu araştırmada dinî yönelim ölçeğinin güvenilirliğinin test edilmesi amacıyla Cronbach Alfa testi yapılmış ve düzeyde orta seviye güvenilirliğe (.65) sahip olduğu bulunmuştur.

İçsel (intrinsic) dinî yönelim maddelerinden yüksek puan alınması bireyin dindarlığının iç güdümlü ve amaçsal olduğunu gösterir. Katı kuralcı/köktenci (fundamentalist) dinî yönelim boyutundaki yüksek puanlar, dinî kuralları her şeyin üstünde görme ve dinî sorgulanmasına muhalif olma yönelimini temsil eder. Dışsal (extrinsic) dinî yönelim boyutundaki yüksek puanların varlığı, işlevsel bir din anlayışını, bu bağlamda bireysel ve toplumsal beklentileri simgeler. Sorgulayıcı/arayışsal (quest) dinî yönelim maddelerindeki puanların yüksekliği ise mevcut din anlayışını yetersiz bulma, şüphe duyma ve hakikat arayışı içinde olmayı ifade eder.

3.4.3. Hızlı Büyük Beşli Kişilik Ölçeği

Kişilikle ilgili özellikleri ölçmeye dönük olarak oluşturulan ve bireyin kendisi ile ilgili bilgi aktarımı esasına dayanan bu ölçek; ilk olarak Goldberg (1993) tarafından oluşturulmuş, Vermulst ve Geris (2005) tarafından geliştirilmiştir. Morsünbül'ün (2014) Türkçeye stardizasyonu gerçekleştirdiği ölçek, 7'li likert tipinde 30 sorudan oluşmaktadır. Ölçeğin; “uyumluluk”, “dışa dönüklük”, “sorumluluk”, “nevrotiklik” ve “deneyime açıklık” şeklinde her biri farklı bir kişilik özelliklerine odaklı beş alt ölçeği mevcuttur. “Nevrotiklik” boyutu, pozitif duygusal dengeyi negatif duygusallık ile karşılaştırmaya; “dışa dönüklük boyutu”,

olumlu sosyal ilişkilerin belirginleşmesine; “uyumluluk boyutu”, şefkat ve güven gibi özgeci tutumlara; “sorumluluk” boyutu, hedonist duyguları öteleyerek amaca yönelik norm ve prensipleri önceleyen sosyal öngörülü dürtü kontrolüne, “deneyime açıklık” boyutu ise özgün ve karmaşık olan zihin dünyasının kişilik yapısını anlamaya yöneliktir (Morsünbül, 2014). Bu ölçekte, ölçek yapı geçerliliği ve faktör yapısının elde edilen verilerle uyumluluğu DFA tekniği ile belirlenmiş ve ölçeğin yeterli uyum değerlerine ulaştığı görülmüştür (Morsünbül, 2014). Bu araştırmada ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı .84 çıkmıştır. Bu değer, söz konusu ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir.

3.5. İşlem

Çalışmanın temel problemine ve amacına uygun olarak hazırlanan anket formu, Haziran- Aralık 2023 yılında Hatay’da görev yapan din görevlilerine, ASBÜ Bilimsel Yayın Etik Kurulu’nun 2022/50727 tarih ve sayılı kararı ile gerekli izinler alındıktan sonra google.com/forms üzerinden uygulanmıştır. Yönergede, dijital anket formunda yer alan (demografik değişkenleri içeren kişisel bilgi formu, Hızlı Büyük Beşli Kişilik Ölçeği ve Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dinî Yönelim Ölçeği) sorulara gönüllü ve içtenlikle cevap vermeleri istenmiştir.

3.6. Verilerin Analizi

Verilerin analizi SPSS 22.0 programının yardımıyla yapılmıştır. Araştırmada dinî yönelimin alt boyutları ile Büyük Beşli kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler, pearson korelasyon tekniği ile çözümlenmiştir. Ayrıca betimsel istatistiklere de (ortalama, standart sapma, basıklık, çarpıklık vb.) müracaat edilmiştir. Analizler, %95 güven aralığında ve %5 hata payı kabul edilerek değerlendirilmiştir. Ulaşılan bulguların din psikolojisi bakış açısıyla nesnel bir biçimde yorumlanmasına özen gösterilmiştir.

3.7. Sınırlılıklar

- 1- Araştırma bulguları; Hatay ilinde görev yapan din görevlileriyle sınırlıdır.
- 2- Araştırmada elde edilen veriler “Hızlı Büyük Beşli Kişilik Ölçeği” ve “Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dinî Yönelim Ölçeği” ile sınırlıdır.
- 3- Araştırma, nicel veri analiz tekniklerinden korelasyon tekniğiyle sınırlıdır.
- 4- Araştırma, verilerin toplandığı zamanla (2023 yılı Haziran-Aralık ayları) sınırlıdır.

4. Bulgular

Çalışmanın yürütülmesinde ve değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde Tablo 1’de gösterilen araştırma modeli dikkate alınmaktadır. Bu kapsamda ölçekler vasıtasıyla toplanan veriler aşama aşama analiz edilmiştir. İlk olarak ortalama, standart sapma, basıklık ve çarpıklık, minimum-maksimum değerleri incelenmiştir.

Tablo 1: Tanımlayıcı istatistikler

	Min.	Max.	Ort.	SS	Çarpıklık		Basıklık	
					İstatis.	SH	İstatis.	SH
İçsel DY	3,00	7,00	6,21	,68	-1,10	,107	1,57	,213
Katı Kuralcı/ Köktenci DY	2,80	7,00	5,77	,81	-,78	,107	,62	,213
Dışsal DY	1,00	7,00	4,63	1,34	-,37	,107	-,35	,213
Sorgulayıcı/ Arayışsal DY	1,00	7,00	3,37	1,34	,41	,107	-,40	,213
Uyumluluk KÖ	1,00	7,00	6,16	,65	-1,52	,107	7,10	,213
Sorumluluk KÖ	2,00	7,00	5,77	,86	-,96	,107	1,27	,213
Dışa Dönüklük KÖ	1,00	7,00	4,07	1,13	,34	,107	-,21	,213
Nevrotiklik KÖ	1,67	7,00	4,20	1,07	,36	,107	-,35	,213
Deneyime Açıklık KÖ	2,83	7,00	5,28	,80	-,37	,107	,09	,213

Tablo 1'e bakıldığında "içsel" dinî yönelim boyutun ortalama puanının (6,21) diğerlerinden daha yüksek, "sorgulayıcı/arayışsal" boyutun ise (3,37) daha düşük olduğu görülmektedir. Standart sapma değerleri bakımından "dışsal" (1,34) ve "sorgulayıcı/arayışsal" (1,33) tipler, diğerlerine göre daha yüksektir. Bu da bu tiplerdeki puanların ortalamadan daha fazla dağıldığına işaret etmektedir. Çarpıklık değerlerine göre "içsel" (-1,10) ve "katı kuralcı/köktenci" (-,78) tiplerde sola eğik dağılım, "sorgulayıcı" (,41) tipte sağa eğik dağılım, "dışsal" (-,37) tipte ise yaklaşık simetrik dağılım mevcuttur. Katılımcılar, ortalama olarak (6,21) oldukça yüksek içsel dinî yönelim puanına sahip görünmektedir. Puanların ortalamaya yakın dağılımı ve standart sapmanın nispeten düşük olması, katılımcıların içsel dinî yönelim seviyelerinde genel bir tutarlılık olduğunu göstermektedir. Hafif negatif çarpıklık, çok az sayıda katılımcının oldukça düşük içsel dinî yönelim puanlarına sahip olabileceğini düşündürmektedir.

Katılımcılar ortalama olarak (5,77) katı kuralcı/köktenci olma eğilimindedir. Puanların ortalamaya yakın dağılımı ve standart sapmanın nispeten düşük olması, katılımcıların katı kuralcılık/köktencilik seviyelerinde genel bir tutarlılık olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Hafif negatif çarpıklık, çok az sayıda katılımcının oldukça düşük katı kuralcılık/köktencilik puanına sahip olabileceği anlamına gelmektedir.

Din görevlileri ortalama puan itibarıyla (4,63) dışsal dinî yönelim açısından nötr bir eğilim sergilemektedir. Puanların ortalamadan nispeten uzaklaşması ve standart sapmanın yüksek olması, katılımcıların dışsal dinî yönelim seviyelerinde önemli bir çeşitlilik olduğunu göstermektedir. Ancak ortaya çıkan hafif negatif çarpıklık, çok az sayıda katılımcının oldukça düşük dışsal dinî yönelim puanına sahip olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Katılımcılar, “sorgulayıcılık/arayışsalılık” konusunda nispeten düşük ortalama puana (3,37) sahiptir. Bununla birlikte standart sapma, oldukça yüksektir (1,33). Dağılımın pozitif yönde küçük bir çarpıklık göstermesi, az sayıda katılımcının “sorgulayıcılık/arayışsalılık” puanının çok yüksek olmasının muhtemel olduğunu düşündürmektedir.

“Uyumluluk” (6,16), “sorumluluk” (5,77) ve “deneyime açıklık” (5,27) kişilik özelliklerinde ortalama puanlar, diğerlerinden daha yüksekken “dışa dönüklük” te (4,07) en düşük seviyededir. Standart sapma değerleri bakımından “dışa dönüklük” (1,12) ve “nevrotiklik” (1,07) kişilik özellikleri, diğer kişilik özelliklerine nispetle daha yüksektir. Bu durum söz konusu kişilik özelliklerindeki puanların ortalamadan daha fazla dağıldığını göstermektedir.

Çarpıklık değerlerine gelince burada “uyumluluk” (-1,52) ve “sorumluluk”(-,96) özelliklerinde sola eğik dağılım olduğu izlenmektedir. Diğer üç kişilik özelliğinde ise yaklaşık olarak simetrik dağılım mevcuttur. Buna göre din görevlilerinde ortalama olarak “uyumluluk” ve “sorumluluk” düzeyi daha fazladır. Ancak her iki özelliğin negatif çarpıklık ve yüksek basıklık değeri, katılımcıların bir kısmında “uyumluluk” ve “sorumluluk” kişilik özelliğinin daha düşük, az sayıda katılımcıda ise çok yüksek olabileceği düşüncesini akla getirmektedir.

Ortalama puanlar açısından bakılacak olursa katılımcıların “dışa dönüklük” (4,07) açısından nötr bir konuma sahip olduğu izlenebilir. Bununla birlikte tespit edilen yüksek standart sapma puanları, onların dışa dönüklük seviyelerinde önemli bir çeşitlilik olduğunu göstermektedir. Hafif pozitif çarpıklık, az sayıda katılımcının daha yüksek “dışa dönüklük” puanlarına sahip olabileceği şeklinde değerlendirilebilir.

Katılımcılar, ortalama düzeyde “nevrotiklik” (4,20) puanına sahip olma eğilimindedir. Yüksek standart sapma, katılımcıların “nevrotiklik” seviyelerinde önemli bir çeşitlilik olduğunu teyit edicidir. Hafif pozitif çarpıklık ise az sayıda katılımcının daha yüksek “nevrotiklik” puanına sahip olabileceğini düşündürmektedir.

Katılımcıların “deneyime açıklık” kişilik özelliğinden aldıkları ortalama puan 5.28'dir. Bu değer, katılımcıların genel olarak “deneyime açıklık” özelliği gösterdiği anlamına gelmektedir. Ancak standart sapma 0.80'e yakın olduğundan, katılımcıların deneyime açıklık puanlarında orta düzeyde bir çeşitlilik sergilediği söylenebilir. Bu sonuca göre tüm katılımcılar aynı derecede “deneyime açıklık” göstermemekte, onların bir kısmı diğerlerinden daha açık ya da daha kapalı bir tutum sergilemektedir.

Tablo 2'deki sonuçlar göstermektedir ki içsel dinî yönelim ile “uyumluluk” ($r=,107$; $p<0.05$); “sorumluluk” ($r=,094$; $p<0.05$) ve “deneyime açıklık” ($r=,147$; $p<0.01$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler mevcuttur. Katı kuralcı/köktenci dinî yönelim ile “uyumluluk” ($r=,142$; $p<0.01$) arasında da yine pozitif yönde ilerleyen anlamlı bir ilişki vardır. Arayışsal/sorgulayıcı dinî yönelim ile “uyumluluk” ($r=-,117$; $p<0.01$) ve “nevrotiklik” ($r=-,114$; $p<0.01$) arasında negatif; “deneyime açıklık” arasında ise ($r=0.90$; $p<0.05$) pozitif ilişki saptanmıştır. Bununla

birlikte söz konusu korelasyonların zayıf düzeyde olduğu görülmektedir. Dışsal dinî yönelim ile Büyük Beşli kişilik özellikleri arasında anlamlı düzeyde herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Tablo 2: Dinî Yönelim, Kişilik ve Demografik Özellikler Korelasyon Katsayıları

1	2	3	4	5	6	7	8	
2	,159**	1						
3	,252**	,266**	1					
4	,151**	-,174**	,189**	1				
5	,107*	,142**	,021	-,117**	1			
6	,094*	,086	-,011	-,085	,520**	1		
7	,064	,011	-,043	-,080	,245**	,151**	1	
8	,005	-,059	-,036	-,114**	,203**	,154**	,444**	1
9	,147**	,071	,083	,090*	,460	,356**	,283	,120**

* p<0.05; ** p<0.01

1-İçsel DY; 2-Katı Kuralcı DY; 3- Dışsal DY; 4- Arayışsal/Sorgulayıcı DY; 5-Uyumluluk KÖ; 6-Sorumluluk KÖ, 7-Dışa Dönüklük KÖ; 8-Nevrotiklik KÖ; 9- Deneyime Açıklık KÖ

Elde edilen sonuçlara göre H1a, H1b, H2b, H4b ve H4c hipotezleri desteklenmiş fakat H1c, H2a; H2c, H3a, H3b, H3c ve H4a hipotezleri desteklenmemiştir. Bununla birlikte hipotezlerde yer verilmeyen bulgulara rastlanmıştır.

5. TARTIŞMA

Türk toplumunda dindarlık oldukça derin kökleri olan, bireysel ve toplumsal yapıyı şekillendiren önemli bir faktördür. Din görevlileri örneğinde yapılan bu çalışmanın bulguları, dinî yönelim ile kişilik özellikleri arasında karmaşık ilişkiler olduğunu göstermektedir.

Ortalama puanlar değerlendirildiğinde genel olarak din görevlilerinin “içsel” ve “katı kuralcı/köktenci” dinî yönelim düzeylerinin “sorgulayıcı/arayışsal” ve “dışsal” dinî yönelim seviyelerinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Din görevlilerinin aldığı eğitim ve yaptığı görev göz önüne alınırsa, bu sonuçlar doğal karşılanabilir. Bununla birlikte -her ne kadar kısmi puan farklılıkları olsa da- “içsel dinî yönelim” (6,21) ile “katı kuralcı/köktenci dinî yönelim” in (5,77) yüksek çıkması dikkat çekicidir. Bu sonuç, Müslüman din görevlilerinde dinin kitabî ve kurallara uygun bir şekilde yaşanmasıyla iç güdümlülük arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde katılımcıların kişilik özelliklerini gösteren ortalama puanlara bakıldığında, “uyumluluk” (6,16) ve “sorumluluk” (5,77) ve “deneyime açıklık” (5,28) kişilik özelliklerinin en yüksek; “dışa dönüklük” (1,12) ve “nevrotiklik” (1,07) kişilik özelliklerinin ise en düşük seviyede olduğu görülmektedir. İçsel dinî yönelimin yüksek olduğu

din görevlilerinde “deneyime açıklık” hariç diğer kişilik özelliklerinin bu şekilde çıkması beklenen bir durumdur. Zira deneyime açıklık bir yandan yeni deneyimlere açık olmaya, farklı fikirlere ilgi duymaya ve yeniliğe değer vermeye meyilli oluşu gösteren bir özellikken diğer yandan sekülerleşme ve modernleşmeyle de yakından ilişkilidir. Esasen din görevlilerinin “sorgulayıcı/arayışsal dinî yönelim” düzeylerinin düşük, “katı kuralcı dinî yönelim” düzeylerinin yüksek çıktığı bir ortamda “deneyime açıklık” özelliğinin de yüksek olması izaha muhtaçtır. Bu durumun olası yorumu şu şekilde yapılabilir: Din görevlileri arasında post modern sekülerleşme eğilimi başlamıştır. Post modern sekülerleşme; inançlı hatta dindar bir biçimde dünyevileşmeyi içerir. Esasen onların her ne kadar diğer dinî yönelim biçimlerine göre düşük olsa da “sorgulayıcı/arayışsal” dinî yönelimde ölçek ortalamasına yakın bir puan alması da (3,37) bu tespiti destekleyicidir. Nitekim ilgili literatür incelendiği zaman görülecektir ki Büyük Beşli kişilik modelinin öncüsü McCrae (1999) “deneyime açıklık” konusunda yüksek puan alanların “uyumsuz” ve “liberal fikirli” olma eğilimi taşıdıklarından bahsetmektedir. Beit-Hallahmi'nin (2015) aktardığına göre yapılan meta analitik araştırmalarda inanmayanların inananlara göre yeni deneyimlere daha açık olduğu tespit edilmiştir. Galen ve Kloet (2011) dindarları seküler bireylerden ayıran en temel kişilik boyutunun “deneyime açıklık” olduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte din görevlilerinin “uyumluluk” ve “sorumluluk” puanlarının yüksek, “nevrotiklik” ve “dışa dönüklük” puanlarının çok düşük olması, onların kişilik özellikleri bakımından genelde olumlu bir görüntü sergiledikleri anlamına gelmektedir. Ayrıca bu durum, onların Müslüman din görevlisi kimliği ile üstlendikleri din hizmetlerini sağlıklı biçimde yürütebilecekleri şeklinde de değerlendirilebilir. Buraya kadar yapılan yorumların Tablo 1'deki tanımlayıcı istatistiklere dayalı olduğunu özellikle vurgulamak gerekir.

Tablo 2'deki korelasyon sonuçları da tanımlayıcı istatistikler üzerinden yapılan açıklama ve yorumları genel anlamda onaylamaktadır. Din görevlilerinde “içsel dinî yönelim” ile “uyumluluk” ve “sorumluluk” arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgular, içsel dinî yönelime sahip din görevlilerinin başkalarıyla daha iyi geçinme, anlaşmazlıkları çözmeye daha başarılı olma, sosyal ilişkilerde daha uyumlu olma ve daha yüksek sorumluluk hissi taşıma eğilimi gösterdikleri anlamına gelmektedir. Gerçi korelasyon değerlerine göre bahsi geçen ilişki, anlamlı da olsa zayıftır. Başka bir deyişle içsel dinî yönelim gösteren din görevlerinde “uyumluluk” ve “sorumluluk” kişilik özelliği kısmidir. Bu sonuçlar, başka çalışmalarla da uyumludur. Allport (2004) dindarların inançlarına uygun şekilde yaşamaya çalıştığını, bu nedenle daha uyumlu, tutarlı ve sorumlu davranışlar sergilediğini öne sürmektedir. Saroglou'nun (2010) meta analiz sonuçlarına göre “uyumluluk” ve “sorumluluk” dindarlık ile pozitif ilişkilidir. Bu durumu o, dindarların dindar olmayanlara göre sosyalleşme eğiliminin daha iyi olduğuyla izaha çalışmaktadır. Kosek (1999), Koenig ve arkadaşları (2012), Koenig ve Larson (2001), Piedmont (2013) ve Joshanloo'nun (1993) aktardığı bulgular da bu yöndedir. Türkiye’de yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunda da dindarlık ile “uyumluluk” ve “sorumluluk” arasında pozitif anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna varılmıştır

(Uysal, 2006; Turan, 2009; Ok, 2011; Şentepe - Güven, 2015; Yüce, 2009; Kötehne, 1999). Dinî inançların moral ve etik değerlere olan bağlılığı artırdığı, bu nedenle “sorumluluk” ve “uyumluluk” duygusunu güçlendiği ileri sürülebilir (Uysal, 2006). Bununla birlikte Romero ve arkadaşları (2001) ile Turan’ın (2009) yaptığı çalışmalardan elde edilen sonuçlar, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin tek yönlü ve tek boyutlu olmadığını göstermektedir.

İçsel dinî yönelim ile “deneyime açıklık” arasında anlamlı düzeyde pozitif ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, içsel dinî yönelime sahip bireylerin yeni deneyimler yaşamaya daha açık olduğu anlamına gelmektedir. “Deneyime açıklık”, bireyin geleneksel değerler ve inançlar dışında yani seküler bağlamda arayışlarıyla ilişkilidir. Bununla birlikte “deneyime açıklık” farklı dinî yönelimleri ve manevî (spiritüel) arayışları da içerebilir. Bu nedenle içsel dinî yönelimli kişilerin manevi deneyimlere, farklı dinî ritüellere ve değişik inanç sistemlerine daha açık olabileceğini bulgulayan araştırma sonuçları mevcuttur. Dolayısıyla mezkûr bulgu, MacDonald ve arkadaşlarının (1995) sonuçlarıyla uyumaktadır. Ancak şu hususu önemle vurgulamak gerekir: Yaptığımız çalışmada kullanılan ölçekleri ve örnekleme dikkate alarak elde edilen sonuçları yorumlamanın fevkalade güç olduğunu söylemek durumundayız. Şayet mevcut çalışmada bireyselleşme ve sekülerleşme ölçekleri kullanılsaydı içsel dinî yönelimli din görevlilerinin deneyime açıklık özelliği daha rahat yorumlanabilirdi. Dahası Müslüman örneklem üzerinde yürütülen çalışmalarda, Batıdan uyarlanarak kullanılan içsel dinî yönelim ölçekleri acaba neyi ölçmektedir? Ölçek uyarlama çalışmalarında kültürel hassasiyete ne oranda dikkat edilmiştir? Bu sorulara “evet” cevabı verilecek olursa din görevlilerinde içsel dinî yönelim arttıkça “deneyime açıklık” özelliği yükselmektedir. Bu da içsel yönelimli din görevlilerinde hem meraklılık ve yenilikçiliğin hem de bireyselleşme ve sekülerleşme eğiliminin artmaya başladığı şeklinde değerlendirilebilir.

“Dışa dönüklük” ve “nevrotiklik” kişilik özellikleri ile içsel ve katı kuralcı/köktenci dinî yönelim arasında anlamlı bir ilişkisi bulunmamıştır. Bu sonuç, bazı çalışmalarda kişilik özellikleri ile dinî yönelimler arasındaki ilişkilere dair tutarsız bulguların varlığını destekleyebilir. McCrae ve Costa'nın (1999) Beş Faktör Modeli'ne göre dışa dönüklük ve nevrotiklik gibi kişilik özellikleri, bireyin dinî yönelimleri üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmayabilir (McCrae, 1999; Uysal, 2006; Kötehne, 1999; Mehmedoğlu, 2004). Dinî yönelim biçimlerinin daha çok bireyin inanç sistemleri ve yaşam deneyimleriyle şekillendiği düşünülebilir. Bununla birlikte alan yazında genel anlamda dindarlık ile “nevrotiklik” (Joshi vd., 2008; Ayten - Sağır, 2014) arasında kısmen de dindarlık ile “dışa dönüklük” (Balkanlıoğlu, 2014; Saroglou, 2002) arasında olumlu ilişki gösteren çalışmalar mevcuttur.

Katı kuralcı/köktenci dinî yönelim ile “uyumluluk” arasında da anlamlı düzeyde pozitif bir ilişki saptanmıştır. Bu tespit, katı dinî kurallara bağlı bireylerin daha uyumlu olduğu şeklinde yorumlanabilir. Nitekim dinî kuralları benimseme düzeyinin bireyler arası ilişkilerde daha uyumlu ve daha düzenli olma davranışlarını teşvik edebileceği yapılan pek çok çalışmada tespit edilmiştir (Allport - Ross, 1967; Saroglou, 2010; Yapıcı, 2013). Keza dinî inanç

ve uygulamaların, uyumlu ve işbirlikçi özellikleri artırdığını gösteren açıklamaları da mevcuttur (King - Crowther, 2004). Bu bağlamda ulaşılan bulguların literatürle uyumlu olduğu söylenebilir. Araştırmamızda katı kuralcı/köktenci ve dışsal dinî yönelimle deneyime açıklık özelliği ilişkisiz çıkmıştır. Aslında beklenen sonuç, bilhassa katı kuralcı/köktenci dinî yönelim arttıkça deneyime açıklık özelliğinin azalması yani her iki olgu arasında negatif bir ilişki çıkmasıdır. Ancak herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir. Esasen bu bulgu, katı kuralcı/köktenci dinsel yönelime sahip din görevlileri arasında bile bireyselleşme ve sekülerleşme eğiliminin yavaş yavaş başladığı (ilişkinin negatiften nötre dönmesi nedeniyle) şeklinde yorumlanabilir. Zira kişilik özellikleri sadece biyolojik (genetik) aktarımla şekillenmemekte, çevresel faktörler ve zamanın ruhu da bu hususta etkili olmaktadır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre sorgulayıcı dinî yönelim ile “uyumluluk” arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur. Bu bulgu, dinî inançlarını sorgulayan bireylerin genellikle toplumsal normlara ve kurallara daha az uyum sağladıklarını öne süren araştırmalarla uyumludur. Sorgulayıcı yaklaşım, bireylerin geleneksel dinî normlara daha ziyade eleştirel bakmalarına, bu nedenle daha az uyumlu davranışlar sergilemelerine yol açabilir (Hunsberger - Altemeyer, 2006). Nitekim sorgulayıcı dinî yönelim ile uyumluluk arasındaki ilişkiyi tespit etmek için yapılan bazı araştırmalarda benzer bulgulara ulaşılmıştır (Kötehne, 1999; Saroglu, 2000; 2010).

Sorgulayıcı dinî yönelim ile “nevrotik” kişilik arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur. Bu, sorgulayıcı dinî yönelime sahip bireylerin daha az nevrotik olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, dinî inançlarını sorgulayan bireylerin genellikle daha yüksek psikolojik esneklik ve duygusal dengeye sahip olduklarını öne süren araştırmalarla tutarlıdır. İnançlarını sorgulayan bireyler, belirsizliklerle başa çıkmada ve duygusal dengeyi sağlamada daha başarılı olabilir (Ayten - Sağır, 2014; Galek vd. 2007). “Deneyime açıklık” kişilik özelliğinin arayışsal/sorgulayıcı dinî yönelimle pozitif ilişkili olması beklenen bir durumdur. Bu bulgu, dinî bakımdan arayışsal/sorgulayıcı bir tutuma sahip olan bireylerin genellikle daha yaratıcı, meraklı ve yeni deneyimlere açık olduklarını öne süren araştırmalarla uyumludur. Deneyime açıklık, bireylerin farklı perspektiflere ve yeni bilgilere daha açık olmasını sağlar ve bu da dinî inançların sorgulanmasını teşvik edebilir (Kötehne, 1999; Piedmont, 1999).

Bulgular; genel olarak değerlendirildiğinde araştırmanın ana tezinin desteklendiği söylenebilir. Buna göre, dinî yönelim biçimleri ile beş faktör kişilik özellikleri arasında çeşitli ilişkiler söz konusudur. Bu ilişkiler kısmen de olsa önceki araştırmaların sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada dinî yönelim biçimleri ile büyük beşli kişilik özellikleri arasında mevcut literatürü onaylayan ve onaylamayan bulgulara ulaşılmıştır.

“Uyumluluk” kişilik özelliği ile içsel ve katı kuralcı/köktenci dinî yönelim arasındaki ilişki pozitifdir. Bu durum mezkûr dinî yönelim biçimlerine sahip olan din görevlilerinin

gündelik hayatlarında daha uyumlu bir tavır sergiledikleri şeklinde değerlendirilebilir. Ancak uyumluluk kişilik özelliği ile arayışsal/sorgulayıcı dinî yönelim arasında negatif ilişki saptanmıştır. Arayışsal/sorgulayıcı yönelimin doğası uyumlu olmamayı beraberinde getirebilir. Bilhassa geleneksel ve kitabî din anlayışlarına yönelik itirazlar eşliğinde hakikatin ne olduğunu arama çabası, toplumdaki hazır kültürel kodların ve dinî otoritelerin sorgulanmasına neden olabilir.

“Sorumluluk” kişilik özelliği sadece içsel dinî yönelimle pozitif ilişkilidir. Katı kuralcı/köktenci dinî yönelim ile “sorumluluk” kişilik özelliği arasında anlamlı bir ilişki çıkmaması dikkat çekicidir. Bu durum, katı kuralcı/köktenci dinî yönelim gösteren din görevlilerinin ilişkisel sorumluluklardan ziyade dinî sorumlulukları öncelemesinden kaynaklanmış olabilir.

“Dışa dönüklük” kişilik özelliği ile “arayışsal/sorgulayıcı dinî yönelim” arasında olumsuz ilişki çıkması beklenen bir durumdur. Çünkü bu tip dinî yönelim gösterenler, çevresel etkilerden ziyade zihinsel arayışlarla motivedir. İçsel ve arayışsal/sorgulayıcı dinî yönelim ile “deneyime açıklık” kişilik özelliği arasında anlamlı düzeyde pozitif ilişki çıkmıştır. Arayışsal /sorgulayıcı dinî yönelimin deneyime açık bir görüntü vermesi doğaldır. Bu sonuç, her iki yönelimi temsil eden din görevlileri arasında bireyselleşme ve sekülerleşme eğiliminin başladığı şeklinde değerlendirilebilir. “Nevrotiklik” kişilik özelliği, arayışsal/sorgulayıcı dinî yönelimle negatif ilişkilidir. Ancak diğer dinî yönelimlerle anlamlı bir ilişki mevcut değildir.

Alan yazın incelendiğinde dindarlık ile “uyumluluk” ve “sorumluluk” kişilik özellikleri arasında pozitif “nevrotiklik” kişilik özelliği arasında negatif ilişkiler çıkmaktadır. Bu anlamda ulaştığımız bulgular ilgili literatüre Müslüman din görevlileri örnekleme üzerinden katkı sağlamaktadır. Batılı çalışmalarda arayışsal /sorgulayıcı dinî yönelim hariç dindarlık ile deneyime açıklık arasında genellikle ya ilişkisiz ya da negatif sonuçlar mevcuttur. Burada da içsel ve arayışsal dinî yönelim ile deneyime açıklık arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Diğer dinî yönelim biçimleri ile deneyime açıklık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Deneyime açıklık düzeyi arttıkça din görevlilerinin bireyselleşmeye ve sekülerleşmeye başladıkları düşünülebilir.

Araştırmanın sonucundan hareketle aşağıdaki önerilerde bulunmaktadır:

Dinî yönelim biçimleri ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler, farklı örneklem grupları üzerinden araştırılmalıdır. Bilhassa değer eğilimleri, dinî yönelim biçimleri ve kişilik özellikleri arasında nasıl bir ilişki olduğu hususuna odaklanmak gerekir. Müstakil bir dinî kişilik tipinin olup olmadığına yönelik araştırmalar yapılmalıdır. “Deneyime açıklık” kişilik özelliği ile dindarlığın farklı türleri, tipleri ve yönelimleri arasındaki ilişkiye odaklanmak yeni dinî yönelim biçimlerini tespit edebilmek anlamında işlevsel olabilir.

Yazarlık Katkısı

1. Sorumlu Yazar: Mehmet Sain: Kavramsallaştırma, metodoloji, veri toplama, görselleştirme, analiz ve yazma (%60).

2. Yazar: Prof. Dr. Asım Yapıcı: Veri iyileştirme, inceleme, analiz, yorum geliştirme ve düzeltme (%40).

Yazarlar olarak aramızda ve/veya başka kurum ve kuruluşlarla herhangi bir çıkar çatışması durumu bulunmamaktadır.

Etik Kurul Beyanı

Bu makale ASBÜ İslami Araştırmalar Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bilimleri Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Asım Yapıcı danışmanlığında yürütülen "Din Görevlilerinin Kişilik Özellikleri ile Affetme Eğilimleri Arasındaki İlişkide Dindarlık Biçimlerinin Aracı Rolü: Hatay İli Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Araştırmada veriler, anket tekniğine dayalı olarak toplandığı için etik kurul onayı alınmıştır.

Etik kurul onayına ait bilgiler:

Kurul Adı : T.C. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırmaları ve Bilimsel Yayın Etik Kurulu

Karar Tarihi : 2022

Belge Numarası: 50727

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Adorno, Theodor W.- Frenkel Brunswik, Else - Daniel, Jakob Levinson - Sanford, Robert Nevitt. *The Authoritarian Personality*. Harpers, 1950.
- Allport, Gordon Willard - Ross, James Michael. "Personal Religious Orientation and Prejudice". *Journal of Personality and Social Psychology* 5/4 (1967), 432-443. <https://doi.org/10.1037/h0021212>
- Allport, Gordon Willard. *Birey ve Dini*. çev. Bilal Sambur. Ankara: Elis Yayınları, 2004.
- Allport, Gordon Willard. *Pattern and Growth in Personality*. New York: Holt, Reinhart and Winston. 1961.
- Altemeyer, Bob - Hunsberger, Bruce. "Authoritarianism, Religious Fundamentalism, Quest, and Prejudice". *International Journal for the Psychology of Religion* 2/2 (1992), 113-133. https://doi.org/10.1207/s15327582ijpr0202_5
- Apaydın, Halil. *Kişilik Özelliklerinin Dini Tutum ve Davranışlara Etkisi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Armaner, Neda. *İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967.
- Ayten, Ali - Sağır, Zeynep. "Dindarlık, Dinî Başa Çıkma ve Depresyon İlişkisi: Suriyeli Sığınmacılar Üzerine Bir Araştırma". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (Ocak 2014), 5-18. <https://doi.org/10.15370/muifd.86222>
- Ayten, Ali. "Affedicilik ve Din: Affetme Eğilimi ve Dindarlıkla İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2009), 111-128. <https://doi.org/10.15370/muifd.36508>
- Bahadır, Abdülkerim. *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- Balkanlıoğlu, Mehmet Ali. "Questioning the Relationship between Religion and Marriage: Does Religion Affect Long-Lasting Marriage? Turkish Couples' Practice of, Perception of, and Attitudes towards Religion and Marriage". *The Journal of International Social Research* 7/31 (2014), 515-523.
- Batson, Charles Daniel - Schoenrade, Patricia - Ventis William, Larry. *Din ve Birey: Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım*. çev. Ali Kuşat - Abdulvahap Taştan. Ankara: Kimlik Yayınları, 2017.
- Batson, Charles Daniel. "Religion as Prosocial: Agent or Double Agent?". *Journal for the Scientific Study of Religion* 15/1 (1976), 29-45. <https://doi.org/10.2307/1384312>
- Beit-Hallahmi, Benjamin. *Psychological perspectives on religion and religiosity*. New York: Routledge. 2015.
- Burger, Jerry Martin. *Kişilik*. çev. İnan Deniz - Erguvan Sarioğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006.
- Costa, Paul Thomas - McCrae, Robert Roger - Dye, David Allen. "Facet Scales for Agreeableness and Conscientiousness; A Revision of the NEO Personality Inventory". *Personality and Individual Differences* 12/9 (1991), 887-898. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(91\)90177-D](https://doi.org/10.1016/0191-8869(91)90177-D)
- Costa, Paul Thomas - McCrae, Robert Roger. "Domains and Facets: Hierarchical Personality Assessment Using the Revised NEO Personality Inventory". *Journal of Personality Assessment* 64/1 (1995), 21-50. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa6401_2
- Costa, Paul Thomas - McCrae, Robert Roger. *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI)*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, 1992.
- Çelik, Celaleddin. "Değişkenler ve Boyutlar Bağlamında Türk Toplumunda Dini Hayatın İncelenmesi". *Bilimname* 1, (2003), 153-174.
- Donahue, Michael John - Nielsen, Joseph Matthew. "Din, Tutumlar ve Sosyal Davranış". *Din ve Maneviyat Psikolojisi: Temel Yaklaşımlar ve İlgili Alanları*. ed. R. F. Paloutzian ve C. L. Park, çev. Suzan Ceylan, 541-572. Phoenix, 2013.

- Donahue, Michael John "Intrinsic and Extrinsic Religiousness: Review and Meta Analysis". *Journal of Personality and Social Psychology* 48, (1985a), 400-419. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.48.2.400>
- Donahue, Michael John. "Intrinsic and Extrinsic Religiousness: The Empirical Research". *Journal for the Scientific Study of Religion* 24/ 4 (1985b), 418-423.
- Emmons, Robert Andrew - Paloutzian, Raymond Francis. "Din Psikolojisi". çev. Ali Ayten. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2001), 105-124. <https://doi.org/10.15370/muifd.23814>
- Emmons, Robert Andrew. "Din ve Kişilik". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2014), 165-187.
- Ercan, Nilüfer. *The Predictors of Attitudes toward Physical Wife Abuse: Ambivalent Sexism, System Justification and Religious Orientation*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Erdoğan, Şaban. "Din Görevlisinin Zihniyet Dünyası ve Bunun Mesleki Sonuçları: Antalya İli Örneği". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2015), 243-272.
- Erdoğan, Emine. *Tanrı Algısı, Dini Yönelim Biçimleri ve Dindarlığın Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Eysenck, Hans Jürgen. *Fact and Fiction in Psychology*. Baltimore: Penguin Books, 1965.
- Feist, Gregory John. "A Meta-Analysis of Personality in Scientific and Artistic Creativity". *Personality and Social Psychology Bulletin* 2 (1998), 290-309.
- Francis, Leslie - Katz, Yaacov Julian. "The Relationship Between Personality and Religiosity in an Israeli Sample". *Journal for the Scientific Study of Religion* 31/2 (1992), 153-162.
- Galek, Kathleen C. - Krause, Neal - Ellison, Christopher G.- Kudler, Tom - Flannelly, Kevin J. "Religious Doubt and Mental Health Across the Lifespan". *Journal of Adult Development* 14 (2007), 16-25.
- Galen, Luke W. - Kloet, Jim. "Personality and social integration factors distinguishing non-religious from religious groups: The importance of controlling for attendance and demographics". *Archive for the Psychology of Religion* 33, (2011), 205-228.
- Glock, Charles Y. "Birleşik Devletler'de Dinsel Bir Uyanış Var mı?" *Toplum Bilimleri Sözlüğü* içinde, ed. Raymond Boudon, Paul Lazarsfeld, çev. Esen Sinanoğlu, 51-73. Ankara: UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, 1982.
- Goldberg, Lewis Richard. "The Structure of Phenotypic Personality Traits". *American Psychologist* 48/1 (1993), 26-34. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.48.1>
- Gürses, İbrahim. *Dindarlık ve Kişilik*. Bursa: Emin Yayınları, 2010.
- Harlak, Hacer - Eskin, Mehmet - Demirkıran, Fatma. "The development and the psychometric investigation of the Muslim religious orientation scale". Oral presentation in XXIX. International Congress of Psychology., 2008.
- Harlak, Hacer - Eskin, Mehmet. "Dini Yönelim ve Dindarlık Ölçeklerinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi". *Psikiyatri, Nöroloji ve Davranış Bilimleri Dergisi* 56/2 (2018), 24-32.
- Herek, Gregory. "Religious Orientation and Prejudice: A Comparison of Racial and Sexual Attitudes". *Personality and Social Psychology Bulletin* 13/1 (1987), 34-44.
- Holm, Nils Gregers. *Din Psikolojisine Giriş*. çev. Abdülkerim Bahadır. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Horzum, Mehmet Barış - Ayas, Tuncay - Padır, Mehmet Ali. "Beş Faktör Kişilik Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması". *Sakarya University Journal of Education* 7/2 (Ağustos 2017), 398-408. <https://doi.org/10.19126/suje.298430>
- Hökekleli, Hayati. "Dini Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü". *Diyanet Dergisi* 19/2 (1985), 16-29.

- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2011.
- Hunsberger, Bruce - Altemeyer, Bob. *Atheists: A Groundbreaking Study of America's Nonbelievers*. New York: Prometheus Books, 2006.
- Johnson, John ve Ostendorf, Fritz. "Clarification of the Five-Factor Model with the Abridged Big Five Dimensional Circumplex". *Journal of Personality and Social Psychology* 63, no. 3 (1993), 563-576.
- Joshi, Shalini - Kumari, Sunita - Jain, Meenakshi. "Religious Belief and Its Relation to Psychological Well-being". *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology* 34/2 (2008), 345-354.
- Kalgı, Mehmet Emin - Kayıklık, Hasan. "Dindarlık ile Kişilik İlişkisi Üzerine Bir Saha Araştırması: Siverek Örneği". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 20/2, (2020). 552-569. <https://doi.org/10.30627/cuilah.721696>
- Kalgı, Mehmet Emin. *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ile Kişilik Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Şanlıurfa Örneği)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Karaca, Faruk. "Dindarlığın Fonksiyonelliği Üzerine". *Dini Araştırmalar* 6/16 (2003), 75-85.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları, 14. Basım, 2005.
- Kartopu, Saffet. "Narsisizmin Dindarlık Eğilimleriyle İlişkisi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği". *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/6 (2013), 625-649.
- Kayıklık, Hasan. "Allport'a Göre Dinî Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım". *Dini Araştırmalar* 5/15 (Haziran 2003), 121-138.
- Kayıklık, Hasan. *Dini Yaşayış Biçimleri: Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- King, James Eric. - Crowther, Martha Rebecca. "The Measurement of Religiosity and Spirituality: Examples and Issues from Psychology". *Journal of Organizational Change Management* 17/1 (2004), 83-101.
- Kirman, Mehmet Ali. *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- Koenig, Harold George - King, Dana - Carson, Verna B. *Handbook of Religion and Health*. 2. Baskı. Oxford, USA: Oxford University Press, 2012.
- Koenig, Harold George - Larson, David Bernard. "Religion and Mental Health: Evidence for an Association". *International Review of Psychiatry* 13/2 (2001), 67-78.
- Kosek, Robert B. "Adaptation of the Big Five as a hermeneutic instrument for religious constructs". *Personality and Individual Differences* 27/2 (1999), 229-237. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(98\)00235-9](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(98)00235-9)
- Kötehne, Gülsu. *Religious Orientation and Personality*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Lewis, Christopher Alan. "Is the Relationship between Religiosity and Personality 'Contaminated' by Social Desirability as Assessed by the Lie Scale? A Methodological Reply to Michael W. Eysenck (1998)". *Mental Health, Religion & Culture* 2/2 (1999), 105-114. <https://doi.org/10.1080/13674679908406338>
- Loewenthal, Kate Miriam. *Din Psikolojisi: Kısa Bir Giriş*. çev. Mustafa Ulu. İstanbul: Kimlik Yayınları, 2017.
- MacDonald, Douglas A. - LeClair, Laura - Holland, Cornelius J. - Alter, Aaron - Friedman, Harris L. "A Survey of Measures of Transpersonal Constructs". *The Journal of Transpersonal Psychology* 27/2 (1995), 171-235.

- McCrae, Robert Roger - Costa, Paul Thomas. "A Five-Factor Theory of Personality". In *Handbook of Personality: Theory and Research*, ed. Lawrence A. Pervin ve Oliver P. John, 139-153. New York: Guilford Press, 2. Baskı, 1999.
- McCrae, Robert Roger - Costa, Paul Thomas. "Personality Trait Structure as a Human Universal". *American Psychologist* 52/5 (1997), 509-516. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.52.5.509>
- McCrae, Robert Roger - Costa, Paul Thomas. "The Neo Personality Inventory: Using the Five-Factor Model in Counseling". *Journal of Counseling and Development* 69/4 (1991): 367-372. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.1991.tb01524.x>.
- McCrae, Robert Roger. "Mainstream Personality Psychology and the Study of Religion". *Journal of Personality* 67/6 (1999), 1209-1218.
- McFarland, Sam Glucksberg. "Religious Orientations and the Targets of Discrimination". *Journal for the Scientific Study of Religion* 28 (1989), 324-336.
- Mehmedoğlu Ali Ulvi. *Kişilik ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2004.
- Mijares, Sylvia A. - Espinosa, Alfredo del C. Diaz. "Religiosity and Personality in a Mexican Sample". *International Journal of Humanities and Social Science* 4/1 (2014), 108-112.
- Morsünbül, Ümit. "Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi Türkçe Versiyonu Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması". *Düşünen Adam: The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences* 27 (2014), 316-322.
- Ok, Üzeyir. "Five Factors of Personality and Religiosity: A Turkish Sample". *Uluslararası Din Psikolojisi Konferansı Bildiri*, 21-24 Ağustos 2011, İtalya.
- Piedmont, Ralph Louis. "Dini ve Manevi Yapıları Anlamada Kişiliğin Rolü". çev. Burcu Gören. *Din ve Maneviyat Psikolojisi: Temel Yaklaşımlar ve İlgili Alanları içinde* 295-341. ed. R. F. Paoutzian ve C. L. Park. Ankara: Phoenix, 2013.
- Piedmont, Ralph Louis. "Does Spirituality Represent the Sixth Factor of Personality? Spiritual Transcendence and the Five-Factor Model". *Journal of Personality* 67/6 (1999), 985-1013.
- Romero, Estrella - Sobral, Javier - Luengo, M. Angeles - Marzoa, Jose A. "Values and Antisocial Behavior among Spanish Adolescents". *The Journal of Genetic Psychology* 162/1 (2001), 20-40. <https://doi.org/10.1080/0022132010959787>.
- Roof, Wade Clark. "America's Voluntary Establishment: Mainline Religion in Transition". *Religion* 111/1 (Winter 1982), 165-184
- Saroglou, Vassilis. "Gençlerin Dinleri ve Kişilikleri: Belçika'da Yapılan Yeni İncelemeler". çev. Veysel Uysal. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2000), 123-144.
- Saroglou, Vassilis. "Religion and the Five Factors of Personality: A Meta-analytic Review". *Personality and Individual Differences* 32/1 (2002), 15-25.
- Saroglou, Vassilis. "Religiousness as a cultural adaptation of basic traits: A five-factor model perspective". *Personality and Social Psychology Review*, 14, (2010), 108-125. <https://doi.org/10.1177/1088868309352322>
- Somer, Oya. "Çeşitli Çalışma Alanlarının Beş-Faktör Kişilik Boyutları ile İlişkisi". *Ege Eğitim Dergisi* 1/1 (2001), 32-33.
- Subaşı, Necdet. "Türkiye Dindarlığı: Yeni Tipolojiler". *İslamiyat Dergisi* 5/4 (2002), 17-40.
- Şentepe, Ayşe - Güven, Metin. "Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/31 (2015), 27-44.
- Tokur, Behlül. "Dindarlık Sorunu: Psikolojik Bir Tahlil". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (Haziran 2014), 257-280.

- Turan, Yahya. *Kişilik Özellikleri ve Dinsel Yönelimler Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Ulu, Mustafa. "Mistik Tecrübe ve Kişilik İlişkisi Üzerine: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örnekleme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (2018), 33-61.
- Uysal, Veysel. *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 1996.
- Uysal, Veysel. *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*. İstanbul: DEM, 2006.
- Vergote, Antoine. *Din, İnanç ve İnançsızlık*. çev. Veysel Uysal. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 1999.
- Vermulst, Ad A. - Gerris Jan. *QBF: Quick Big Five Personality Test Manual*. Leeuwarden, The Netherlands: LDC Publications, 2005
- Wiebe, Kenneth. F. - Fleck, James. R. "Personality Correlates of Intrinsic, Extrinsic, and Nonreligious Orientations". *Journal of Psychology* 105 (1980), 181-187.
- Williamson, William. P. - Hood, R. Wayne - Ahmada, Abdul. - Sadiq, Muhammad - Hill, Paul. C. "The Intratextual Fundamentalism Scale: Cross-Cultural Application, Validity Evidence, and Relationship with Religious Orientation and the Big 5 Factor Markers". *Mental Health, Religion & Culture* 13/7-8 (2010).
- Yapıcı, Asım. "Dinî Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 2/2 (Haziran 2002), 75-118.
- Yapıcı, Asım. "Fiziksel ve Sosyal Hadiselere Sebep Atfetmede Dinin Rolü". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (Mart 2003), 127-165.
- Yapıcı, Asım. *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Yayınları, 2. Baskı, 2013.
- Yüce, Fatma. *Gençlerde Dindarlık ve Kişilik Özellikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.